

**К. філол. н. Пустовіт Т.М.**

*Вінницький національний технічний університет, Україна*

## **Концепція державної влади в романі Д. Балашова**

### **«Молодший син»**

Цикл історичних романів Д. Балашова «Государі Московські», присвячений становленню та зміцненню Московського князівства у XIII–XIV століттях, посідає особливе місце в сучасному літературному процесі. Поєднання новаторського підходу до художнього аналізу минулого з прагненням осмислити вічні морально-філософські проблеми та глибоким психологічним аналізом внутрішнього світу персонажів, наслідком чого є епічна масштабність, втілена у оригінальній жанровій формі, дозволяє говорити про вагомий внесок Д. Балашова в розвиток історичної романістики [1].

Загальний авторський задум циклу полягає у прагненні письменника показати процес формування нації, національної самосвідомості, консолідуючим чиником якого є становлення державності. Задум, у свою чергу, був викликаний потребою осмислити російську історію з точки зору пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова [2; 3; 4].

В романі «Молодший син», який відкриває цикл «Государі Московські», відображено ранній період фази підйому процесу формування російської нації та її державності – прихований період, коли зростання нових сил ще практично не помітне на тлі загальної руїни. Д. Балашов художньо досліджує стан Русі другої половини XIII-го століття у соціально-філософському та морально-психологічному аспектах. Викладаючи історичні події, автор створює образи історичних постатей та вигаданих персонажів, переплітаючи їхні сюжетні лінії таким чином, щоб розкрити морально-етичний бік проблеми «влада і народ». Саме з авторською концепцією влади нерозривно пов'язана у циклі тема становлення державності.

Основним конфліктом роману «Молодший син», навколо якого вирують пристрасті, внаслідок якого розоряються Руські землі, є руйнівна боротьба за

великий володимирський стіл старших синів Олександра Невського – Дмитра та Андрія. Рушійна сила конфлікту – нестримне прагнення Андрія до верховної влади на Русі. Система образів роману побудована таким чином, щоб характери персонажів виявилися у їх ставленні до влади на рівні мотивації та поведінки.

Два головних образа, що протистоять один одному – великий князь Дмитро Олександрович та його брат князь Андрій Олександрович.

Князь Дмитро отримує верховну владу за законом. З його образом пов'язане поняття про владу, як про важкий обов'язок, тягар, який людина бере на себе заради вищої мети. Дмитро – один з тих, кому автор довіряє висловлювати свої погляди на природу влади. Саме з уст Дмитра вперше звучить: влада вимагає зречення власних бажань і прагнень [4: 338]. Мотив зречення проходить скрізь весь цикл, являючись одним з фундаментальних понять авторської концепції влади.

Іншим наскрізним мотивом циклу є сумління, нерозривно поєднане з проблемою «людина і влада». Дмитро розуміє, що перед тим, як прагнути до влади, потрібно зважити все на терезах сумління, що бажання ошчасливити всіх не виправдовує злочинів правителя.

Князь Андрій також розуміє необхідність об'єднання Русі та мріє про її піднесення, але тільки на чолі з собою. Зміст поняття «влада», яким керується Андрій, зводиться до одного: правим завжди є сильний. Сумніви Андрія поступово витісняються переконанням, що єдина міра правочинності влади – успіх. У Біблії (Каїн та Авель) та в історії (братовбивці: Володимир Святий, Чінгіз-хан) Андрій знаходить приклади того, що влади завжди досягають через злочин.

Розуміння влади, виразником якої є Андрій, відкидає загально-людську мораль, зокрема, у її християнському вираженні. Андрій переконаний, що для володаря немає відплати за гріхи, тому що бути володарем – означає бути Богом, володарями можуть бути особливі люди, для яких не існує загальнолюдських моральних норм. Автор показує, як у боротьбі із братом за владу відбувається поступова моральна деградація князя Андрія: сумніви та

коливання з часом повністю витісняються честолюбством та жадобою влади, що призводять до душевного спустошення.

Боротьбу припинила смерть Дмитра, який, у свою чергу, зазнав не тільки військової та політичної поразки у боротьбі з Андрієм – боротьба за владу спустошила і його душу. Розуміючи, що Русі потрібна єдність, що влада – це обов'язок, тягар, зречення, він, однак, як і Андрій, застосовував силу та проливав кров, об'єднуючи країну. Силкові методи відштовхують від нього союзних князів. Внутрішня боротьба призводить до душевної втоми. Номінації «втомився», «втома», «втомлений» все частіше використовуються письменником при характеристиці Дмитра. І причиною смерті князя також стає не стільки хвороба, скільки моральна втома.

Оповідуючи про перипетії боротьби за владу Дмитра та Андрія, Д.Балашов поступово підводить читача до думки, що питання, хто отримує владу, вирішує, врешті-решт, не військова сила, і навіть не право – вирішує «земля», яка може визнати або не визнати право, поступитися або протистояти силі. «Земля» у Д. Балашова – поняття багаторівневе, яке ускладнюється з роману в роман. Зміст його в «Молодшому сині» визначений у пролозі – земля (територія з плодоносним ґрунтом), на якій живуть та працюють селяни. Влад над землею означала володіння правом судити, наділяти землею або віднімати землю, накладати та збирати данину. Правом цим – правом влади – володіли князі, і це було закріплено у народній свідомості віковою традицією, що брала початок у родовому устрої, і від родових старійшин право влади було перейняте Рюриковичами, затверджувалося давніми київськими князями, які *«мотались так, рубились, строили города, покоряли земли и языки, разбили хазар, одолели печенегов, справились с варягами и создали это право, право княжеское – судить и владеть. И стали великими, святыми, древлекиевскими. Отсюда и волость – власть, земля и право в одном слове»* [5: 40].

Широку, всеохоплюючу картину історичної доби з її соціальними та моральними конфліктами допомагають створити сюжетні лінії, представлені вигаданими персонажами, що взаємодіють між собою та з сюжетними лініями

історичних постатей, багато в чому сприяючи розкриттю характерів історичних осіб. Вигадані персонажі – це представники суспільних низів зображуваної доби, характерною особливістю якої була тенденція до ускладнення соціальної структури. Ці персонажі у циклі Д. Балашова є поліфункціональними. Одна з функцій, яку вони виконують – сприяти відтворенню у повному обсязі особливостей соціальної структури зображуваної доби. Використовує вигаданих персонажів письменник й при художньому дослідженні проблеми «влада і народ». Історичні події показані Д. Балашовим не тільки з погляду всезнаючого автора-оповідача, але й з точки зору простого народу. Не порушуючи загальної хронології викладення подій історії, письменник іноді порушує хронологію всередині оповіді, спершу показавши події з погляду простих людей, а потім вже розказавши про їхнє підґрунтя, позначаючи повернення часу назад фразами на кшталт: *«Постепенно узнавалось, как было дело»* [5: 118].

Окрім образів типізованих вигаданих персонажів – представників соціальних низів – письменник також створює образи більш широкого рівня узагальнення: не індивідуалізовані герої, а типологічні сутності, в яких позначено вікове, суспільне або ціннісне начало (старий, ражий краснорожий малий, сільський ратник, рядович, «женка», мужик, ворог тощо).

Народне багатоголосся звучить в обширних полілогах, учасники яких взагалі не персоніфіковані, але на тлі вигуків, запитань, відповідей, жартівливих або роздратованих зауважень звучать дві-три ключових репліки, в яких висловлена народна думка, що склалася прямо на очах читача.

Такий прийом дозволяє Д. Балашову продемонструвати, що саме народ, «земля» є джерелом сили володаря. Протягом всього роману в авторських узагальненнях, внутрішніх монологів, діалогах, полілогах повторюється думка, що завдання влади – підтримання порядку, і поступово формується образ влади, яка потрібна народу: володар має отримати владу за законом і у першу чергу бути хазяїном.

Суцільно поглинені своєю боротьбою, старші сини Олександра Невського забувають про свого молодшого брата Данила, який і є головним героєм роману, що підкреслено у назві та у пролозі.

Показуючи життя Данила з самого дитинства, письменник незмінно наголошує на його цікавості до господарських справ: він постійно відвідує майстерні, конюшні, комори, торг. Характеристика «господар» супроводжує Данила, починаючи з його від'їзду з Переяславля, коли він особисто перевіряв вози з укладеними під наглядом боярина речами.

Берегти добро – головна заповідь Данила дітям, яких він зі справжньою народною мудрістю вчить не тільки словом, а й дією. Старшого сина, що з пустощів розсипав зерно, Данило примушує власноруч зерно зібрати, змолоти, замісити тісто та сформувати каравай, який потім подали до столу. І не просто примушує: покликавши ближче жалюгідного та огидного боярчонка, який спився, Данило показав хлопчикові, якою стає людина, що не береже добро.

Показуючи слова та вчинки московського князя, письменник підводить читача до думки, що Данило і є той самий, потрібний народу, правитель – «добрий господар», а Москва – єдине поки що місце, де зусилля спрямовані на мирне творення. Тут – надія на порятунок Русі. Але все ще тільки починається, все ще дуже крихке і може бути легко знищеним.

Таким чином, втілюючи у художньому тексті свої погляди на взаємовідносини влади та народу Д. Балашов наголошує на поняттях «обов'язок», «тягар», «сумління», «зречення». Визначальним чинником сенсу діяльності влади письменник вважає потреби народа-землероба, «землі», що створює своєю працею умови для існування влади, яка у свою чергу зобов'язана підтримувати порядок і закон, інакше буде позбавлена підтримки «землі». В описуваний період головним знаряддям влади є сила, що ставиться вище за право. Однак письменник показує, як честолюбство, егоїзм, застосування насилля призводять до моральної деградації особистості (князь Андрій), душевному спустошенню (князь Дмитро) і найголовніше – до втрати довіри «землі». Модель оптимального соціально-політичного, державного

устрою представлена в романі діяльністю молодшого сина Олександра Невського – Данила, який заклав підвалини політики «государів московських»: творча праця та сприяння духовному єднанню народу, яке у описуваних історичних умовах здійснюється на основі православ'я.

#### Література:

1. Пустовіт Т. М. Методологічна основа художнього аналізу історичного процесу в творах Д. Балашова: Монографія / Т. П. Пустовіт. — Вінниця : ВНТУ, 2012. — 157 с.
2. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилев. – М. : ДИ-ДИК, 1997. – 640 с.
3. Балашов Д. М. Народ должен знать свою историю: Беседа с писателем / Записал Р. Дериглазов) / Д. М. Балашов // Слово. – 1991. – № 11. – С. 7–12.
4. Балашов Д. М. Россия на рубеже третьего тысячелетия (вступительная статья С. Панкратова) / Д. М. Балашов // Наш современник. – 2000. – № 12. – С. 124–153.
5. Балашов Д. М. Собрание сочинений: В 6-ти т. / Д. М. Балашов. – М. : Художественная литература, 1991. –Т. 1: Младший сын. – 622 с.